

12 EYLÜL/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER

12 EYLÜL'ÜN KÜLTÜR POLİTİKASI VE TOPLUMSAL SONUÇLARI

Aydın ÇUBUKÇU*

Her politik rejim, güncel ya da konjonktürel kültür oluşumları ve eğilimleriyle kendi etkinliği arasında, çok yönlü etkileşimler bulunduğunu bilir ve bunları yönlendirmek, kendi denetimi altında tumak için özel, ayrı politikalar geliştirir. Yine, her politik iktidar, toplumun kültürel oluşumları üzerinde hareket etmek, onlardan beslenmek ya da amaçları için onları veri olarak kabullenmek zorundadır. Kuşkusuz bu sırada, politika da kültürü etkilemeye çalışacak, üstelik eğer bir totaliter rejim sözkonusu ise, kendisine özgü bir kültür yaratmaya ve bunu ulus çapında egemen kılmaya özel özen gösterecektir.

12 Eylül rejiminin biçimlendirdiği kültürel hayat, bu bakımdan neredeyse bir laboratuvar özelliği göstermektedir: Hem bu dönemde iktidarı elinde bulunduran güçler için, hem de bunu incelemek isteyenler için...

Kültür kavramının kapsamında bulunan nesnel toplumsal olgular ve ilişkiler, tarihsel oluş koşulları ve olağan toplumsal hayatın dokusunda tuttıkları, neredeyse "doğal" yer bakımından, kolayca politik yönlendirmelerden etkilenmeyecek bir kalıcılığa ve sağlamlığa sahip olarak kabul edilirler. Bir ulusun, çoğu kez birbiriyle çatışan, çelişik alışkanlıklarını, inançlarını, değerlerini, umutlarını ve bütün bunların yaygınlığı ve etkisi ölçüsünde genelleşmiş ve kendisine özgü egemen biçimini bularak "kültür" halini almış olan toplumunu, politik bir kararla değiştirmek olanaklı değildir. Ama, politikanın kendisine özgü etkinlik biçiminin, kültürü en azından yeni bir içerikle doldurmayı başarabileceği, ona yeni unsurlar katabileceği, 12 Eylül "deneyi" ile görüldü.

12 Eylül rejiminin, kültürel hayat üzerindeki eyleminin iki yönü olduğunu söyleyebiliriz: Doğrudan doğruya,

iktidardaki gücün tercihlerinin biçimlendirdiği ve belli bir politikaya göre düzenlenen, hiyerarşik, planlı yaptırımlar ve yönlendirmeler; ve bütün bunlarla bağıntısı ancak bir dizi soyutlamayla kurulabilecek olan "kendiliğinden" doğan etkilenmeler ve sonuçlar.

DEVLET VE KÜLTÜR

12 Eylül yönetimi, darbenin diğer bütün gerekçelerini kendi ekseninde sarıp sarmalayan, yön ve biçim veren bir inancı slogan haline getirmişti: Devlet işlevini yitirmişti ve Kenan Evren'in deyimıyla, "devletin vidalarını sıkmak" gerekiyordu. Bu deyim, öncelikle, "en sağlam kurum" olarak kabul edilen orduya dayanarak, polis ve adliyenin üzerinde tam bir denetimi ve belirli hedeflere göre eksiksiz bir yönlendirmeyi ifade ediyordu. Başlıca hedefler ise, Mili Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerini tanımlayan 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda kapsamı belirlenen Milli Güvenlik kavramından çıkarılmıştı: "devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil, bütün menfaatlerinin ve akdi hukunun her türlü dış ve iç tehdide karşı korunması ve kollanması".

"Milli Güvenlik" kavramı, "düzen, bütünlük, menfaat ve tehdit" kavramlarıyla yakından bağlantılı kılınmışken, görev ve yetkilerin de, "koruma ve kollama" deyimleriyle tanımlanması, kendi içinde tutarlı bir sınırlama izlenimi yaratmaktadır. Ne var ki, 12 Mart yönetiminin bir eseri olarak, 2 Aralık 1972 gün ve 7/5405 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe giren Milli Güvenlik Politikasının Esasları'nın bir paragrafında, aynı kavramla birbirine bağlanan kurum ve işlevlerin sınırının oldukça geniş tutulduğu görülmektedir: "Türk kültürü ve sanatı araştırılmalı, değerlendirilmeli ve yurt sathına yayılarak topluma tanıtılması sağlanmalı, özellikle Türk sanatı ve

* Yazar

müziği, ulusal görüş ve duyuşu aksettirecek şekilde geliştirilmelidir. Kültürel kalkınma perspektif plan ve uzun vadeli planlarla gerçekleştirilmelidir.”

“Milli Güvenlik Politikası”, 12 Eylül’le birlikte, geniş ölçekli bir toplumsal proje halini almıştır. Bu bağlamda kültürün de, Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu ile, Milli Güvenlik Politikasının Esasları, içinde değerlendirilmesi, belki de, 12 Eylül’den sonra egemen olan kültürel atmosferin anlaşılmasının anahtarını oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin hiç bir döneminde, Milli Güvenlik ve Kültür kavramları arasında bu kadar dolaysız ve kurumsal bir ilişki kurulmamıştır. 30’lu yılların, Kemalist kültür politikaları kuşkusuz daha kapsamlı ve kullandığı araçlar bakımından daha etkiliydi: Ne var ki, o dönemde kültür, bir Milli Güvenlik sorununun parçası olarak değil, bir ulus yaratmanın unsuru ve kavramsal aracı olarak düşünülüyordu. Dolayısıyla, devletin kültürel etkinlikleri de, içerik, hedef ve kapsam bakımından, 12 Eylül’de, tümüyle farklı bir temele oturtulmuş, şiddetin de dolaylı ve dolaysız olarak kültürel süreçlere katıldığı bir program izlenmiştir.

Resmi ve yasal olarak, devletin kültürel plan ve programlarından doğrudan sorumlu kurumları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu’dur. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, yasayla kendisine verilen yetki dolayısıyla, açıkça bu iki kurumun önünde yer almaktadır. Milli Güvenlik Kurulu, önce bir “tavsiye kurumu” iken, sonradan, “önerileri öncelikle dikkate alınacak” bir merci halinde tanımlanmıştır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, Yükseköğretim Kurumları, kültür politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında, yürütme organının dışında, kanunla görevlendirilmiş kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, oluşturulan politikaların uygulanmasından, bütün devlet kuruluşları ve kamu görevlileri, yasayla, derece derece sorumlu kılınmışlardır.

Bütün bu örgütletmenin, hangi amaca yönelik olduğunu, Hükümet Programlarında, ancak kısmen görebiliriz. Hükümet Programları, genellikle, kuru sloganlardan ve belirsiz ilkelerden ibarettir. “Kültür ve sanat, milletin gelişmesinin başta gelen bir değerler manzumesidir”, “kültür ve sanat, milli değerlerin korunmasında ve gelişmesinde olduğu kadar, milletlerarası ilişkilerde de yakınlaşma ve dayanışmanın temel unsurudur”, “milletimizin sosyal ve kültürel hayatında önemli rolü olan edebiyat, musiki, resim, folklor, sinema ve tiyatronun geliştirilmesi, kültür sanat ve eğitim politikamızın ana hedefidir.” gibi... Ancak 12 Eylül rejiminin kültür alanındaki programı, hükümetlerin ilan ettiklerinden bağımsız, onların üstünde, kalıcı ve daha açık bir uygulama ve somut sonuçlar olarak ortaya çıktı.

POLİTİKANIN ANA HEDEFİ: POLİTİKA

12 Eylül rejiminin başlıca eylemi, devletin kuşattığı alanlar dışında politikanın yapılmasının engellenmesi olarak özetlenebilir. Apolitizasyon programının uygulanması, siyasi partileri, sendikaları, dernekleri, her türden toplumsal örgütlenmeyi politik faaliyetin dışına sürerek başladı, sonra da derece derece, bütün halkın politikadan soğutulması, genel olarak yönetim ilişkilerine karşı ilgisizleştirilmesi planı üzerinde yürütüldü. Özellikle işçilere ve çalışan halka yönelen bu propaganda ve eylem programının başlıca içeriğini ve hedeflerini özetleyen ve her fırsatta, miting meydanlarında, radyo ve televizyon programlarında, basında tekrarlanan ana tezler şunlardı: Düzen değiştirilemez; hak ve hürriyetlerin korunması için hak ve hürriyetlerin kısıtlanması gerekir (ya da, demokrasinin çoğu zararlıdır); demokratik bir ülke olmamız için, önce zengin ve kalkınmış bir ülke olmamız gerekir; politikacılar ve sendikacılar, kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmezler; aydınlar, halka tepeden bakan zararlı kişilerdir, okumuşlar da sanki ne olmuşlardır; bütün olup bitenler, iç ve dış düşmanların oyunudur ve “terör”e bulaşanlar, kandırılmış çocuklardır; geçmişe (12 Eylül öncesine) dönülemez, yarın bugünden farklı olmayacaktır...

Kültür politikasının oluşturulmasından ve uygulanmasından sorumlu kuruluşlar arasında sayılan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Devlet Başkanı’nın, Konsey üyelerinin, Başbakan ve bakanların konuşmaları, “açık oturumlar”, “tartışma” programları dışında, bu temaları işleyen, çok özenle seçilmiş filmler sergiledi, “eğlence programları” düzenledi.

ÜÇ FİLM BİRDEN

Askeri darbenin hemen sonrasındaki günlerde, TRT televizyonunda art arda gösterilen üç film, 1981 Yılı başı eğlence programının “yıldızı” ve onun sunuluş biçimi, kendi aralarında taşıdıkları tematik bütünlükleriyle ve genel plan ve programlara uygunluklarıyla dikkat çekicidir.

Costa Gavras’ın yönettiği ve başrolünü Yves Montand’ın oynadığı İTİRAF adlı filmin televizyonda gösterileceği, günler öncesinden reklam edildi. Bu film, “Komünistlerin”, kendi içlerindeki ilişkilerin, işkence, ihanet, komplo ve yalan üzerine kurulduğu propandasını güçlendirmek üzere kullanıldı. Politikaya karşı genel tutum, özel olarak komünizme karşı propaganda noktasında yoğunlaşıyor ve 12 Eylül darbesini meşru ve gerekli gösterme çabasının odağını, anti-komünizm teşkil ediyordu. Fakat bu filmin seçiminde, genel olarak anti-komünizmden çok, gözaltına alınmış tutuklanmış ya da o anda saliverilmiş onbinlerce devrimciyi, komünist militan ya da sempatanı, inançları hakkında kuşkuya düşürmek gibi daha güncel ve pratik bir hedef rol oynuyordu. Yönetmenin ve baş rol oyuncusunun ilerici, sosyalist politik kimlikleri, kuşkusuz beklenen etkiyi güçlendirecekti. O günlerde, Mümtaz Soysal, yönetimin “tarafsızlığının” bir nişanesi olsun diye, aynı yönetmenin, Yunanistan’da

faşistlerin suikastlerini anlattığı, "Z-Ölümsüz" adlı filminin de TRT'de gösterilmesini, safiyane, önerdi.

İkinci film, Zoltan Fabri'nin yönettiği "Pal Sokağı Çocukları", "İtiraf"la aynı yayın kuşağında, aynı saatlerde yayınlandı. Bir çocuk topluluğunun kendilerince büyük idealler uğruna, sınırsız özveri ve yüksek erdem duygularıyla, giriştikleri bütün bir mücadelenin, eninde sonunda büyüklerin dünyasına teslim olmaya mahkum "çocukluklar" olduğu mesajı, rejimin, 12 Eylül öncesine ilişkin propaganda temalarıyla bütünüyle çakışıyordu ve film, "hedef kitlesi" durumunda bulunan genç devrimciler üzerinde büyük ölçüde beklenen etkiyi gösterdi.

Üçüncü filmin adı "Metro" idi. Filmin ilk bölümünde, yaşlı çiftlerin, çocukların, genç kadınların, her haliyle iyi vatandaşların, o günlerin moda deyimleriyle "sessiz çoğunluğun" metroda üç serseri tarafından saldırıya, hakarete, cinsel tacize uğramaları anlatılıyordu. Yönetmen, filmin üçte ikisi boyunca, izleyicinin saldırganlara karşı öfke ve nefretle dolması, metroda yolculuk yapanların sessizliğine, acizliğine tepki duyması, onların durumu için endişe etmesi için, elinden geleni esirgememişti. Asıl çarpıcı olan final bölümüydü: Bir istasyonda, trene, birinin kolu yaralı iki subay biner... Artık saldırgan serserilerin sonu belli olmuştur. Şimdi, izleyici, eğlendirildiği ve her türden cezayı hak ettiklerine inandırıldığı kötü adamların, subaylar tarafından acımasızca cezalandırılmanın büyük bir keyifle izleyecek, beklendiği gibi, onların dehşet verici bir biçimde dövülmelerinden ve öldürülmesinden, mutluluk duyacaktır. Rejimin propaganda temaları ve sloganları göz önünde tutulduğunda, üç hafta boyunca, art arda gösterilen bu filmlerin rasgele seçildiği düşünülemez.

CEHALETE ÖVGÜ

Tıpkı, artık rejimin daha uzun erimli kültürel planlamalar yapma fırsatını bulduğu üç ayın sonunda, oldukça düzenli bir propaganda eşliğinde, 1981 Yılbaşı gecesi, Kibariye'yi sunmasının herhangi bir politik hedeften bağımsız olabileceğinin düşünülmemeyeceği gibi.

Kibariye, yoksulluğun ve düşürülmüşlüğü en derin, en karanlık köşelerinden geliyordu. Basında, günlerce anlatılanlara bakılırsa, çingeneydi, onüç yaşında fahişeliğe başlamıştı, okuma yazma bilmiyordu. Şarkısını, boğuk, kalın bir sesle, kelimeleri bozarak söylüyor, hayat hikayesiyle uyumlu bu gerilimli aksaklık, raşitik, cılız bedeninin bıraktığı etkiyi güçlendiren bir efekt rolü oynuyordu. Her şey, şarkısının sözlerini tamamlıyor, belki daha doğru bir deyişle, şarkısının sözleri, bütün bu görüntünün bürünebileceği son ifade biçimi halinde yükseliyordu: "Kimbilir, ufkumda batan güneş, bu sabah doğacak mı, kimbilir."

Yaşanılan durumun ve özellikle de geleceğin ne olduğu, ne olacağı hakkında tam bir belirsizlik duygusunun yaygınlaştırılması, mevcut yönetimin konumunu güçlendiriyor ve güvenilecek başka bir kurum ya da

projenin bulunmadığına inanmanın koşullarını oluşturuyordu. "Kimbilir", güftesi, bestesi ve şarkıcısının özellikleriyle, rejimin egemen kılmak istediği belirsizlik ve genel güvensizlik ortamına olduğu kadar, bütün halkın genel ruh durmuna da uygun bir şarkıydı.

"Kimbilir"le birlikte, 12 Eylül yönetiminin aydınlara karşı açtığı savaş da yeni bir içerik kazanmıştı. İbrahim Tatlıses'in olağanüstü parlatılmasının hemen öncesinde, Kibariye, cehalete özendirme için elverişli bir malzemeydi. Ama, cehalete övgü Tatlıses'le birlikte, doruğa çıkarıldı. Öğütlenmiş gibi, Tatlıses, her programda, kendisiyle yapılan söyleşilerin hepsinde, okuma yazma bilmezliğini, hiçbir şeyden anlamazlığını öne çıkararak sempati topluyordu. Kenan Evren'in, okumalara karşı miting meydanlarındaki ağır sözlü saldırısıyla, aydınlara tutuklanması, politik mültecilik durumuna düşürülmesi, işkenceden geçirilmesi ve bütün bunlara eşlik eden cehalete övgü propagandası arasındaki tutarlılık ve uyum, Kibariye ve Tatlıses motiflerinin de rasgele seçilmediğini, her ikisini de kendi kişiliklerinin dışında, çoğu kez şarkılarından da bağımsız olarak politik ve kültürel bir misyon yüklendiğini gösteriyor. (*)

Daha sonra Aydınlar Ocağı tarafından, Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulmak üzere hazırlanan bir raporda, "Diğer milletlerde, kültür politikalarının tespitinde devletin doğrudan etkili olmadığını görüyoruz. Ancak o ülkeler gelişmiş, yılların süzgeciden geçmiş, oturmuş, durulmuş bir kültür çevresinin mensuplarıdır. Biz ise, yeni bir sentez uygulayıcıyız. Bu sebeple, düzenleyici bir tutum gereklidir." deniyordu. Düzenleyici tutum, toplumsal hayatın istisnasız her alanına açık ya da örtük madahale anlamına geliyordu ve yönetim, bunun eksiksiz yerine getirilmesi için bütün olanakları kullandı.

DARWIN'E KARŞI SENTEZ

12 Eylül'le birlikte anıldığında, "sentez" kavramı, hemen, "Türk-İslam sentezi" programını hatırlatır. Yukarıdan aşağıya, bütün ulusu yeni bir kültür ekseninde birleştirmek, komünizme, bölücülüğe ve anarşizme karşı yeni kuşakları korumak ve uygulanmakta olan her türden politik programı daha kolay kabul edilebilir hale getirmek amacıyla, ulusa yeni bir kültür aşlamak gerektiği yolundaki görüşlerin kaynağı olan "Aydınlar Ocağı"nın geliştirdiği "Türk-İslam Sentezi" kavramı, görünürde açık bir resmi destek görmedi. Bütün baskı ve sindirme yöntemlerinin uygulandığı günün koşullarına karşı, bu kavrama karşı, oldukça geniş bir eleştiri cephesi oluşturuldu ve özellikle rejimin başlıca iddiasını oluşturan "Kemalizme bağlılık"la, "Türk-İslam Sentezi" kavramı arasında temelden bir çelişki bulunduğu yolundaki şiddetli karşı çıkış, yönetimin açıkça bu tez tarafında görünmesini engelledi. Bununla birlikte,

(*)Kuşkusuz, Kibariye'nin ve Tatlıses'in emir ve komuta zinciri içinde şarkı yaptığı, çünkü rejimin toplumu yönlendirmek için buna ihtiyacı olduğu söylenemez. Ama, bu onların 12 Eylül politikalarıyla toplumsal etki bazında birleştirildikleri gerçeğini değiştirmez. 12 Eylül, arabeskin, politika düzeyinde geliştirilmesinin zeminini yarattı.

kültür politikalarının saptanmasında ve uygulanmasında, "Türk İslam Sentezi", bir perspektif olarak daima kendisini hissettirdi.

Politika, yöneten, yönetilen ilişkisinin bir biçimde sürekli ve kalıcı bir egemenlik ilişkisi olarak yaşamasına hizmet eden bir araçtır. Ama öyle ki, bunu yalnızca örgütlü güçle, yalnızca devlet kurumlarıyla sürdürmek mümkün değildir; bu ilişkinin gündelik hayat içinde yeniden ve genişletilmiş yeniden üretimi zorunludur. Bu başarılmazsa, başka bir deyişle, yönetenlerle yönetilenler arasında gündelik hayat bazında bir kopukluk doğarsa, ortada rejim bakımından çok ciddi bir durum var demektir. 12 Eylül rejimi de bu kurala sıkı sıkıya uydu. Halkın en geri eğilimlerini, kendi politikasının dayanağı haline getirmek için, özel alanlar açtı, inançları kullandı ve gericiyi yüceltti.

Aydınlar Ocağı'nın raporunda, adet, örf, gelenek ve görenekler, din "Milli Kültür'ün Unsurları" olarak gösteriliyor ve "diğer unsurlar, bunlarla olan ilgisine göre değerlendirilecektir" deniyordu. Bu öneri, örneğin Milli Eğitim programlarına uygulanırken, Darwin'in evrim teorisinin yanında "yaratılış teorisi"nin de "okutulması" olarak deşifre ediliyordu. Darwin'e karşı savaşın özel bir anlamı vardı. Evrim teorisi, "yaratılış teorisi"ni şiddetle savunan sağcı yazarlardan Ahmet Kabaklı'ya göre, "devrim teorisi"ne giden bir yoldan başka bir şey değildi ve öğrencileri, daha ilkokul sıralarından başlayarak anaşistlerin kucağına doğru itiyordu. Sorun, insanın maymundan türeyip türemediğinden çok, güncel politikanın hedefleriyle ilgili bir tartışmaya dönüşmüştü. Sonuçta, evrim teorisi, devrime karşı oluşturulan politikayla giriştiği haksız ve eşitsiz tartışmayı, kaybetti. Biyoloji kitaplarına "Yaratılış Teorisi" girdi ve hemen aynı anda, orta dereceli okullarda din dersi, zorunlu hale getirildi. Bu uygulama, çoğu kez, yönetimin tarikatlarla kurduğu gizli ittifakın bir sonucu olarak değerlendirildi. Kuşkusuz, 12 Eylül rejimi kitlesel destek için tabanını genişletmek üzere, "din" motifleri kullanıyor ve tarikatlarla, sonradan bir çoğu açıklık kazanacak olan, yarı-gizli anlaşmalar yapıyordu. Fakat, kültür alanındaki dinsel ağırlıklı müdahalenin nedeni, yalnızca dinsel örgütlerle girilen ilişkiler değildi. Bundan daha önemli ve etkili olarak din, toplumsal muhalefete karşı bir kalkan ve "toplumsal uyanış"ın önünü kesecek bir barikat olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla, geçici ve taktik bir uygulamadan çok, sonraki on yılları da başlayacak stratejik bir hesap söz konusuydu.

TOPLUM VE KÜLTÜR

Devletin kendine özgü kurum ve programlarla yürürlüğe koymak istediği kültür politikaları, uygulamanın

nesnesi olan toplumun, tarih içinde oluşmuş özelliklerini gözetmek durumundadır. Bu temel ilke, 12 Eylül'ün kültür programlarının, "milletin temel değerleri, milli kültürün temel usurları" ile uyumlu olması biçiminde formüle edildi. Ancak yukarıdan gönderilenle, aşağıda duranın bulunduğu ortam, hareket halinde ve birbirini etkileyerek gelişen pek çok denetim dışı unsurdan oluşuyordu ve ortaya çıkan kombinasyon, yapısında politikanın belirleyici olduğu ancak son çözümlemede görülebilecek biçimde çeşitli, karmaşık ve değişkendi. Örneğin, 12 Eylül yönetiminin, bir yandan Bülent Ersoy'u tutuklarken, neden aynı zamanda tümüyle denetimi altında tuttuğu basında travestiliğin, homoseksüelliğin yüceltilme ölçüsünde işlendiği anlaşılabilir gibi durmaktadır. Yine, genel anlamıyla bütün kültürel etkinlikler yasaklanır ya da sıkı denetim altına alınırken, aynı zamanda, holdinglerin, banker kuruluşlarının, büyük medya şirketlerinin bol keseden revülere, müzikallere, yayın faaliyetlerine yönelmeleri bir çelişki gibi görünebilir. Fakat, sonuçta ortaya çıkan toplumsal duruma, egemen kültürün yapısına bakınca, 12 Eylül'ün stratejik hedeflerinin gerçekleştiğini, bunun da bütün o karmaşa ve çeşitlilik içinde yer tutan temel karakteristikler aracılığıyla sağlandığını söyleyebiliriz.

12 Eylül toplumunda genel ruh durumunu, eğilimleri ve tercihleri belirleyen karakteristikler, asıl açılıp hareket kazanmaya başladıkları Özal'lı yıllarda şöylece özetlenebilir: holding-banker patlaması, köşedönücülük, işbiricilik gibi kavramların kimlik tanımlamaya başlaması, reklam sektörünün olağanüstü büyümesi ve buna ilişkin yeni sektörlerin ve mesleklerin doğması, medya, imaj, marka gibi kavramların toplumsal etken gücüyle ortaya çıkışı, genel bir "arabesk"leşme, şoven milliyetçiliğin yükselişi, din, büyü, fal (astroloji) gibi "gizli bilimler"e kitlesel yöneliş, sola ait tüm değerlerin, kavramların ve yönelimlerin küçümsenip aşağılanması, geçmişten korkmak ve geleceğe inanmamak... Politika ve ekonomi, birlikte ve ayrı ayrı, bir yanda en ağır baskılar, diğer yandan alabildiğine başıboş bırakılmış bir "liberalizm" halinde, kültürel unsurların özel tarzda destekleyici unsurlar olarak gelişebilecekleri bir atmosfer yarattılar. Bunun en yaygın sonucu, özellikle bu bakımdan, Özal döneminin, 12 Eylül döneminin sonu değil, aksine olgunlaşmış yerleşmesi olduğunu görebiliriz.

Yine aynı ölçütler açısından, '90'lı yılların koşullarını da, temel ilkeleri ve planları 12 Eylül'de netleştirilip yürürlüğe konulan kapsamlı bir "Milli Güvenlik Politikası"nın ürünü ve yeniden üretilmesinin zemini olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.